

EL TESTAMENT DE PERE BERNAT DE SALT (1118), PRELAT DE SANT MARTÍ SACOSTA

Entre els extractes de l'arxiu de l'antiga col·legiata de Santa Maria de Vilabertran, que ens han arribat en els volums de papers del P. Jaume Pasqual, titulats *Sacra antiquitatis Cataloniae monumenta*, n'hi ha un de particularment interessant per a conèixer un trencall de la història de l'església gironina de Sant Martí Sacosta.¹ Es tracta d'una còpia del testament de Pere Bernat de Salt, prelat d'aquella església i ensems sagristà major de la Seu de Girona, atorgat el 6 de desembre de l'any 1118.² Aquest document, que ha romàs fins ara inèdit, no ha estat possible de retrobar-lo entre els pergamins procedents de Vilabertran i actualment conservats a la Biblioteca de Catalunya.³

Pere Bernat de Salt, o simplement Pere Bernat, fou un clergue il·lustre de l'església de Girona. Ja el P. J. Roig i Jalpí, en referir-s'hi tàcitament, el pondera dient que arribà a «Capiscol, Juez y Sacristán Mayor de la Santa Iglesia de Gerona»,⁴ tal com ja ho confirmen els documents del Cartulari de Sant Martí Sacosta publicats per J. Rius.⁵

¹ Sobre l'origen i les vicissituds històriques d'aquesta església podeu veure el capítol corresponent de l'obra de J. MARQUÈS I CASANOVAS, *Girona Vella*, Girona 1979.

² Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Ms. 729, III, pàgs. 574-577.

³ Vull agrair al Sr. Amadeu Soberanas l'interès que hi ha posat i les facilitats que m'ha donat per a consultar el fons de pergamins de Vilabertran pendents encara d'integració. Entre ells hi he pogut veure l'acta de consagració de Sant Feliu de Valldebac, que hom creia intrombable (EL MARQUÉS DE VALLGORNERA, *El acta de consagració inèdita de Sant Feliu de Valldebac*, a ANALES DEL I. E. G., 22 (1974-75) 239-244).

⁴ *Resumen historial de las grandezas y antiguedades de la ciudad de Gerona*, Barcelona 1678, pàgs. 331-332.

⁵ *Cartes antigues de Sant Martí Sacosta*, a "Analecta Sacra Tarraconensia" 4

Els resultats de les recerques per a esbrinar quelcom més sobre la seva vida i la seva persona han estat més aviat migrats. Tot amb tot, ens fan conèixer el seu tronc familiar i els trets més destacats dels darrers vint-i-vuit anys de la seva vida.

Pere Bernat, fill de Guillem Bernat,⁶ nasqué probablement a Salt, on vivia el seu germà, Ramon Bernat de Salt,⁷ i una part de la seva família.⁸ Era nebot del bisbe de Carcassona Bernat Bernat, germà del seu pare i canonge de la catedral de Girona.⁹ De la seva vida no en sabem res fins a l'any 1091 en què assistí a un litigi celebrat a Castelló d'Empúries entre els abats de Sant Pere de Roda i Sant Esteve de Banyoles. Aleshores era canonge de la Seu gironina.¹⁰

L'any 1097 signa com a testimoni —firma «Petrus Bernardi Levita»— en una donació feta a la canònica de Girona pels germans Pere i Adalbert Bernat de Vilamarí, potser parents seus.¹¹ Dos anys després, el 1099, el trobem actuant com a jutge en el testament sacramental del prevere Pere Bliguer.¹² I l'any 1100 signa l'acta de consagració de l'església de la canònica de Vilabertran; s'hi qualifica de «ecclesie sancti Martini praelatus, agens vicem Archilevitae».¹³

(1928), pàgs. 343-394. Aquest cartulari, que l'autor presenta com a desconegut, ja havia estat assenyalat per E. C. GIRBAL, *Bibliografía histórica de Gerona*, a "Revista de Gerona", 6 (1881), pàg. 135.

⁶ Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Arxiu, perg. n.º 8.928.

⁷ Girona, Arxiu Capitular, *Llibre gran de la Sacristia Major*, f. 12; Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 729, III, pàgs. 574-577 (és el document que publico com a apèndix).

⁸ Girona, Arxiu Diocesà, *Cartulari de Carlemany*, f. 314 (J. BOTET I SISÓ, *Cartoral de Carles Many. Index cronològich del Cartoral de la curia eclesiàstica de Gerona anomenat de Carlo Magno*, Barcelona, 1905-1909 n.º 516). Per a altres lligams familiars vegeu la nota n.º 11.

⁹ Girona, Arxiu Diocesà, *Cartulari de Carlemany*, ff. 291 i 289 (J. BOTET I SISÓ, nn. 140 i 141, que ja notà que l'episcopologi de Carcassona l'anomena Bernat de Rocafort); J. VILLANUEVA, *Viage literario a las Iglesias de España*, vol. 12, Madrid, 1850, pàg. 300.

¹⁰ P. DE MARCA, *Marca Hispanica sive Limes Hispanicus*, París, 1688, cols. 1.191-1.193.

¹¹ Girona, Arxiu Diocesà, *Cartoral de Carlemany*, f. 267 (J. BOTET I SISÓ, n.º 170). Probablement era parent dels donadors Pere i Adalbert Bernat de Vilamarí, i de llur germà, el clergue gironí Guillem Bernat (J. BOTET I SISÓ, n.º 137); Adalbert Bernat o Bernat Adalbert (J. BOTET I SISÓ, n.º 137) i els seus successors foren els posseïdors del castell de Navata (J. BOTET I SISÓ, nn. 159-163).

¹² Girona, Arxiu Diocesà, *Cartoral de Carlemany*, ff. 199-200 (J. BOTET I SISÓ, n.º 174).

¹³ P. DE MARCA, *Marca Hispanica*, col. 1.223.

Com a prelat de l'església gironina de Sant Martí Sacosta, l'any següent 1101, rep de part del comte Ramon Berenguer III la promesa de protecció sobre els béns d'aquella església.¹⁴ Poc més tard, un document de l'any 1106 l'anomena per primera vegada cabiscol de la Seu de Girona,¹⁵ dignitat en la qual succeí segurament a Bernat Guifred, que morí el 9 de juny del 1102 o del 1103.¹⁶ Esdevingut també jutge —l'any 1107 ja en feia¹⁷— romangué en aquest càrrec almenys fins al 1112,¹⁸ i com a tal autoritzá l'any 1110 el testament sacramental del bisbe Bernat Umbert, de qui fou un dels marmessors.¹⁹

De cabiscol passà a sagristà major de la Seu. A aquesta dignitat catedralícia que ja exercia el mes de maig del 1108,²⁰ hi fou promogut, probablement l'any 1107, a la mort del seu titular Ramon Guillem.²¹ Són d'aquesta època de sagristà major de la Seu la majoria dels documents que l'esmenten: en donacions a la sagristia de la catedral²² i a Sant Martí Sacosta,²³ en actuacions com a jutge.²⁴

¹⁴ J. RIUS, *Cartes antigues*, n.º 16, pàg. 371.

¹⁵ J. RIUS, *Cartes antigues*, n.º 18, pàg. 372.

¹⁶ La nota necrològica del martirologi d'Adó de l'Arxiu Capitular de Girona, publicada per J. VILLANUEVA, *Viage literario*, vol. 12, pàg. 291, afirma que morí l'any 1102; però el seu nom figura en una concòrdia de 29 de juliol de 1102 (Girona, Arxiu Diocesà, Pergamins de l'antic armari de Sant Sadurní, 5.ª vintena, n.º 98). És evident que un dels dos documents és equivocacat.

¹⁷ P. DE MARCA, *Marca Hispanica*, col. 1.231.

¹⁸ Girona, Arxiu Diocesà, *Cantoral de Carlemany*, ff. 197-198 (J. BOTET I SISÓ, n.º 195, que oblidà però la data de la publicació sacramental el mes de juliol de l'any 1112).

¹⁹ J. VILLANUEVA, *Viage literario*, vol. 13, pàg. 269.

²⁰ Girona, Arxiu Capitular, *Llibre gran de la Sagristia Major*, f. 12-12v.

²¹ Féu testament el 15 de maig de l'any 1106 (A. MERINO-J. DE LA CANAL, *España Sagrada*, vol. 43, Madrid, 1819, pàg. 198; J. VILLANUEVA, *Viage literario*, vol. 13, pàg. 125). Segons aquests autors en el testament hom l'anomena Guillem Ramon; però el nom de Ramón Guillem consta en l'acta de consagració de Vilabertran (P. DE MARCA, *Marca Hispanica*, col. 1223), en un document publicat per J. MONSALVATGE I FOSSAS (*Notícias històricas*, vol. 11, pàg. 374), i en un document de Sant Martí Sacosta (J. RIUS, *Cartes antigues*, n.º 17, pàg. 372). El martirologi d'Adó de l'Arxiu Capitular de Girona commemora la mort de Ramon Guillem el dia 13 de maig (J. VILLANUEVA, *Viage literario*, vol. 12, pàg. 291) que ha de ser de l'any següent (1107), perquè un document del mes de juliol del mateix any del testament (1106) el considera viu (J. MONSALVATGE I FOSSAS, *Notícias històricas*, vol. II, pàg. 374).

²² Girona, Arxiu Capitular, *Llibre gran de la Sagristia Major*, ff. 12-12v i 21v.

²³ J. RIUS, *Cartes antigues*, n.º 19, pàg. 373, i n.º 20, pàg. 374.

²⁴ J. BOTET I SISÓ, n.º 195.

com a signant de documents,²⁵ i com a marmessor del seu sagristà segon Ramon Miró.²⁶ I encara, segons J. Villanueva —que cita una nota del canonge J. Caresmar— Pere Bernat dirimí l'any 1117, juntament amb el bisbe de Girona Berenguer Dalmau, una causa entre sant Oleguer bisbe de Barcelona, i l'abat de Sant Cugat del Vallès.²⁷ Aquest mateix any 1117, el 19 de setembre, donà el que havia here-dat del seu pare a la parròquia de Salt a Berenguer Arnau de Cartellà, ardiaca de Girona, i al seu pare.²⁸

Finalment, el 6 de desembre del 1118, Pere Bernat, tement ja la mort imminent, féu testament a casa seva, vora Sant Martí Sacosta (Apèndix). Morí el dia 12 o 13 d'aquell mateix mes.²⁹

El testament de Pere Bernat de Salt, que es conservava a l'arxiu de la col·legiata de Vilabertran «in sacco de Cistella»,³⁰ ens ha arribat, com ja he dit abans, gràcies a la còpia que en féu el P. J. Pasqual, l'any 1775. El pergami copiat devia ser l'original; ho fan suposar tant les correccions del clergue que l'escrigué³¹ —«Petrus Pbr qui hoc testamentum rogatus scripsi cum literis rassis et emmendatis in 2 linea in 20 supra scriptis et in 27, die et anno quo supra»—, com les notes externes que en dóna el mateix P. J. Pasqual: «He notado ad literam esta escritura (*sic*) porque en lo relativo a nuestra Iglesia es muy preciosa. Nota que al dorso de ella en letra muy antigua dice lo siguiente = Testament de un Sacristà de s. Martí Sa Costa de Gerona = Instrumentum quomodo Monaste-

²⁵ Girona, Arxiu Diocesà, *Cartulari de Carlemany*, ff. 122v-123 (J. BOTET I SISÓ, n.º 199), en una donació de Ramon Bernat; P. DE MARCA, *Marca Hispanica*, n.º 345, col. 1.236; F. MONSALVATGE I FOSSAS, *Notícies històriques*, vol. 15, pàg. 330; J. VILLANUEVA, *Viage literario*, vol. 13, pàg. 272.

²⁶ Girona, Arxiu Capitular, *Llibre gran de la Sagristia Major*, ff. 64v-65v.

²⁷ J. VILLANUEVA, *Viage literario*, vol. 13, pàg. 127.

²⁸ Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Arxiu, perg. 8.829. Hom l'anomena simplement "Bernardus de Saltu", per la qual cosa també podria ser el seu germà; ara bé, la presència d'aquest document a l'arxiu de Vilabertran —on també hi havia el seu testament— sembla confirmar que es tracta de Pere Bernat de Salt.

²⁹ La nota necrològica del martirologi d'Adó de l'Arxiu Capitular de Girona, f. 129, commemora la seva mort els "idus decembris". En canvi les notes del martirologi romà de l'Arxiu Capitular de Girona, ff. 43-43v, i dels Ms. 594 de la Biblioteca Universitària de Barcelona, f. 104v, la commemoren el dia anterior.

³⁰ Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Ms. 729, III, pàg. 573.

³¹ J. TRENCHS ODENA, *El escribano y la corrección de originales en documentos catalanes (siglos X-XI)*, a ANALES DEL I. E. G., 22 (1975), pàgs. 219.230.

rium Sti. Martini de Costa Gerundae erat subjectum Monasterio Sanctae Mariae de Villabertrando. Esta letra juzgo es de la centuria de 1300 = pero hay otra de la centuria 200 que dice assí (*sic*) = Testamentum Petri Sacristae qui dimisit Ecclesia (*sic*) Sti. Martini de Costa dispositioni et gubernationi Abbatis Villabertrandi et conventus ejusdem loci et quod regnet et disposueret... (*sic*) Esta Iglesia es la que después tubieron (*sic*) los Expulsos i aora (*sic*) en julio de 1775 es la Iglesia del Seminario i Collegio (*sic*) de S. Toribio». ³² De la transcripció del canonge premostratenc se'n dedueix a més que hi havia paraules que resultaven il·legibles —per la qual cosa les suplí per punts suspensius— o difícils de desxifrar— i que foren copiades a la lletra per a una possible lectura posterior. ³³ En aquest darrer cas s'hi troben dues *e* caudades, cosa que indica que foren emprades també en la resta del document.

Aquest testament, del qual en foren marmessors el bisbe Berenguer Dalmau, Pere Guillem, abat de Vilabertran, ³⁴ el cabiscol Berenguer i el clergue Pons d'Urgell, està constituït pràcticament per un minuciós i desordenat conjunt de llegats a persones i institucions: des del bisbe i la Seu, fins als seus esclaus sarraïns manumitits pel baptisme. La seva lectura reflecteix la posició social i econòmica elevada del testador, encara que probablement no ho fa respecte a la totalitat del patrimoni, que el mateix Pere Bernat començà a dispersar ja abans del seu testament. ³⁵

D'entre totes les disposicions testamentàries faré referència solament a dues: les tocants a la Seu de Girona i a la canònica de Santa Maria de Vilabertran.

En les deixes a la catedral cal destacar-ne algunes de les que atenyen l'altar major, i les dues per a l'obra de la Seu. Pere Bernat

³² Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Ms. 729, III, pàg. 577.

³³ En l'edició indico amb un interrogant.

³⁴ Segons J. MONSALVATGE I FOSSAS, *Noticias Históricas*, vol. 14, pàg. 80, que corregeix l'abaciologi de Vilabertran publicat per J. Villanueva, Pere Guillem hauria estat abat entre 1120-1124, amb dos hipotètics antecessors que haurien governat alhora entre 1107-1115. En la regesta, però, dels pergamins de Vilabertran, feta pel P. J. Pasqual, Pere Guillem hi figura com a abat ja els anys 1112, 1117 i 1119 (Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Ms. 729, III, pàgs. 417, 413 i 415).

³⁵ Ja he parlat d'una donació l'any 1117, a la nota n.º 28. En el seu testament (vegeu l'apèndix) es parla d'una donació a Sant Pere de Galligants, i no s'esmenta el que posseïa, conjuntament amb el seu germà, a la parròquia de sant Cristòfol de Llambilles (Girona, Arxiu Capitular, *Llibre gran de la Sagristia Major*, f. 12-12v).

llegà a l'altar de santa Maria quatre llibres, que em plau de citar en homenatge al doctor Ll. Batlle i Prats. En el testament es parla de «unum Canonem et unum Pastoralementem expositionem Canticorum et quaterniones scriptos de moralibus». El primer «Canonem», pot correspondre, atesos el nom i l'època, a la col·lecció canònica *Hispana*,³⁶ i possiblement s'identifica amb el manuscrit conservat a l'Arxiu Capitular de Girona.³⁷ El «Pastoralementem» ha de ser la *Regula pastoralis* de Gregori el Gran, que podria correspondre al «Pastorale de litera antiqua» que l'any 1512 es trobava a la biblioteca de la catedral.³⁸ El tercer, «expositiones Canticorum», deu ser la *Expositio super Cantica Canticorum* tradicionalment atribuïda a sant Gregori el Gran.³⁹ I els «3 quaterniones scriptos de moralibus» ho eren sens dubte dels *Moralia in Iob*, també de sant Gregori.⁴⁰

Un altre llegat interessant és el de «tabulae ejusdem Altaris duos annulos aureos qui ibi mitantur». Es tracta d'una ofrena per a l'antependi d'or de l'altar major, que havia fet fer la comtessa Guisla aprofitant el donatiu que féu la comtessa Ermessenda l'any 1038 en ocasió de la consagració de la catedral.⁴¹ Aquests dos anells

³⁶ Sobre aquest particular vegeu F. VALLS-TABERNER, *Les col·leccions canòniques a Catalunya durant l'època comtal (872-1162)*, a *Obras selectas*, vol. 2, Madrid-Barcelona, 1954, pàg. 98.

³⁷ J. RIUS, *Cartes antigues*, pàg. 374, intentà d'identificar aquest manuscrit de l'Arxiu Capitular de Girona amb el volum que el cabiscol Pons llegà l'any 1064 a Sant Martí Sacosta.

³⁸ LL. BATLLE I PRATS, *La biblioteca de la catedral de Girona desde su origen hasta la imprenta*, Girona, 1947, pàg. 79, n.º 22. La qualificació «de litera antiqua» indica probablement que estava escrit en lletra carolina.

³⁹ Sobre l'originalitat vegeu B. CAPELLE, *Les homélies de saint Grégoire sur le Cantique*, a «Revue Bénédictine», 41 (1929), pàgs. 204-217.

⁴⁰ Al cor de la Seu hi havia l'any 1470 «Partem Moralium beati Gregorii» (LL. BATLLE I PRATS, *La biblioteca de la catedral*, pàg. 61). Es tracta del mateix manuscrit?

⁴¹ J. VILLANUEVA, *Viage literario*, vol. 12, pàg. 181. En efecte, en aquest antependi hi havia una pedra preciosa amb la inscripció «Guisla comitisa fieri precepit» (J. MARQUÈS I CASANOVAS, *El frontal de oro de la Seo de Gerona*, a *ANALES DEL I. E. .G.* 13 (1959), pàg. 216). Però a l'acta de consagració de la catedral de l'any 1038 hi signa la comtessa Ermessenda «que eadem die ad honorem dei et matris ecclesie, trescentas auri contulit uncias, ad auram construendam tabulam» (Girona, Arxiu Capitular, *Llibre Vert*, f. 107, publicat per P. DE MARCA, *Marca Hispanica*, col. 1.068, n.º 218). També ho confirma la nota necrològica d'Ermessenda als martirologis catedralicis gironins: «... Ermesindis comitisa religiosa femina qui hanc sedem ditavit... et tabulam auream, et crucem deo et sancte Marie obtulit, et acclisiam multis ornamentis ornavit...» (Girona, Arxiu Capitular, *Martirologi romà*, f. 8v; Barcelona, Biblioteca Universitària Ms. 594, f. 20-20v). I com es dedueix de l'acta de consagració de la Seu,

deurien portar una pedra preciosa, que seria pròpiament allò que caldria incrustar a l'antipendi,⁴² així com un tercer anell en el que Pere Bernat hi tenia part —«23 solidos platas... quos habeo in uno annullo Raymundi Petri Bonades»— i que també hi anà a parar.⁴³

La deixa per a l'obra de la Seu, per a la qual hom hi destinà 45 morabetins «ad Ecclesiam cooperiendam», resulta d'interpretació difícil. Atès, però, que la fàbrica de la catedral havia d'estar substancialment acabada quan fou dedicada l'any 1038, cal pensar que es tracta de la substitució de la cobertura de fusta per una de volta, o bé d'una simple restauració del teulat. De fet la primera possibilitat no repugna perquè en aquesta mateixa època trobem altres llegats per a completar l'edifici: l'any 1078 un del cabiscol Joan per a cobrir el campanar nou (*clocarium novum*);⁴⁴ l'any 1081 un altre del sagristà Bernat Guillem per a cobrir el campanar, les portes i l'absida (*capud*);⁴⁵ i encara l'any 1110 el bisbe Bernat Umbert en feia un altre «ad ipsum porticum Sanctae Mariae».⁴⁶

Pere Bernat, també deixà diners i materials per a bastir la sagristia de la catedral: «ad Sacristianiam fatiendam in protestate Dei

no hi ha cap fonament per a creure que l'antipendi fora regalat en aquella ocasió, tal com ho afirma J. ROIG I JALPÍ (*Resumen historial*, pàg. 209), J. DE LA CANAL (*España Sagrada*, vol. 45, p. 9), i J. MARQUÈS CASANOVAS (*El frontal*, pàg. 216).

⁴² En l'època que ens ocupa encara no havien estat construïts els plafons de plata dels costats i del darrera de l'altar; i l'inventari descriptiu de l'antipendi, de l'any 1511, solament parla de pedres precioses (J. MARQUÈS I CASANOVAS, *El frontal*, pàgs. 218-230). Coneixem, però, altres deixes en metàl·lic per a aquest antipendi, com les de Berenguer Guillem, l'any 1132 (J. VILLANUEVA, *Viage literario*, vol. 12, pàgs. 180-181), i d'Arnau de Llers, l'any 1164 (J. MARQUÈS CASANOVAS, *Colección diplomática del linaje de Llers*, a ANALES DEL I. E. G. 19 (1969-69) 22.

⁴³ Girona, Arxiu Capitular, *Martirologi romà*, f. 10: "XV kalendas aprilis... Eodem die obiit Raiumundus Petri Bonardel (*sic*) qui obtulit deo et huic sacro altari genitricis marie anullum aureum episcopalem, et mansum de Podio...". Potser era el zafir de l'antipendi que portava gravat un *Agnus Dei*, o alguna altra de els pedres gravades (J. MARQUÈS CASANOVAS, *El frontal*, pàgs. 222, 224 i 225); si aquest "anullum aureum episcopalem" hagués estat anteriorment propietat de Pere Bernat seria possible que fos un anell pastoral del seu oncle Bernat Bernat, bisbe de Carcassona.

⁴⁴ J. RIUS, *Cartes antigues*, n.º 15, pàg. 368. Es tracta de la torre bastida sobre la Galilea (J. MARQUÈS CASANOVAS, *La fachada de la catedral de Gerona*, a ANALES DEL I. E. G. 10 (1965), pàgs. 286-291. La torre de Carlemany, l'altre campanar, era anomenada "clocarium vetulum" (J. BOTET I SISÓ, n.º 226) o "campanile vetus" (J. VILLANUEVA, *Viage literario*, vol. 12, pàg. 170).

⁴⁵ Girona, Arxiu Capitular, *Llibre gran de la Sagristia Major*, ff. 67-67v.

⁴⁶ J. VILLANUEVA, *Viage literario*, vol. 13, pàg. 270.

et Pontii Urgelli 20 morabetinos et alteram medietatem de Vino de Guasconibus et meum asinum minorem ferrandum et totum Calc quod est in Ecclesia, et ipsos denarios quos Guillermi Berengarii habet jam dicto opere, et omnes lapides quos ad hoc opus abstraxi et illos qui sunt in ecclesia».

En un dels dos costats del cap de l'església, que segons J. Marquès cal situar a l'alçada de la reixa del presbiteri actual,⁴⁷ darrera del qual hi havia el cementiri, és on degué ser construït aquest edifici. Enderrocat per iniciar la construcció de l'absida actual, l'any 1312, hom instal·là la sagristia a l'antic dormitori de la canònica,⁴⁸ i hi restà fins fa pocs anys, en què fou convertit en capella ferial.

La disposició testamentària, però, més interessant de Pere Bernat de Salt, és la pertocant als béns de Sant Martí Sacosta: «*et in nomine Domini eligo Petrum Abbatem Sanctae Mariae Villabertrandi et ejusdem loci congregationem consilio Domini Berengarii Gerundensis episcopi de Ecclesia Sancti Martini et de omni honore ejusdem Ecclesie et insuper de omnibus alodiis quae fuerunt Pontii atque Ioannis ea electione et autoritate qua praefatus Pontius elegit Ioannem et Ioannes Berengarium et Berengarius me elegit, ut ipsi jusde disponant sandem ecclesiam secundum regulam Sancti Patris Augustini*».

La seva voluntat era, doncs, de crear a Sant Martí una canònica agustiniana; cosa que havia de dur a terme Pere Guillem, abat de Vilabertran, amb la supervisió del bisbe Berenguer Dalmau, ambdós marmessors seus. Aquest desig era el fruit de l'afecció personal de Pere Bernat a l'obra reformadora que representava la vida canonical agustiniana,⁴⁹ o bé d'un intent de dur a terme un nou es-

⁴⁷ La fachada de la catedral, pàg. 287.

⁴⁸ J. VILLANUEVA, *Viage literario*, vol. 12, pàg. 171; J. DE LA CANAL, *España Sagrada*, vol. 45, pàg. 3. El dormitori ja era emprat l'any 1302 com a sala per a les reunions capitulars (J. MARQUÈS CASANOVAS, *El paseo arqueológico de Gerona*, a ANALES DEL I. E. G., 16 (1963), pàg. 143.

No sabem si aquest edifici anomenat "sacristianiam" era solament la dependència destinada als objectes del culte, o també era la residència del sagristà major. A principis del segle XVI, davant de l'antiga cisterna de la plaça dels Lledoners, hi havia un edifici anomenat "sacristia major" (J. MARQUÈS CASANOVAS, *Origen y vicisitudes de la plaza de los Apóstoles*, a ANALES DEL I. E. G., 3 (1958), pàg. 233.

⁴⁹ Recordem que ja he assenyalat la seva presència en la consagració de l'església de Vilabertran. No sabem si es refereix a ell una donació feta per un tal Pere Bernat, l'any -1096, de diverses peces de terra situades en la parròquia de Novàs a la canònica de Vilabertran (Biblioteca de Catalunya, Ms. 729, III, pàg. 420. El pergami

forç que anteriorment havia fracassat.⁵⁰ Per a això completà la voluntat anterior amb dos llegats: l'un per als canonges de Vilabertran fundadors a Sant Martí —que consistia en tres paraments de llit—, i un altre per a la futura canònica— format per una peça de terra, un ase, una vaixella de fusta, diverses quantitats de gra, i tot el seu bestiar.

El seu somni, tanmateix, no esdevingué realitat. En efecte, encara no feia una setmana que Pere Bernat era mort, que el 18 de desembre del 1118, Berenguer Amat de Sant Sadurní, com a hereu del cabiscol Joan, féu donació de Sant Martí amb tot el seu patrimoni al bisbe Berenguer Dalmau.⁵¹ I fou aquesta la voluntat que prevalgué.

Intentar d'establir la rel d'aquesta disputa de drets, i conèixer el dret que assistia a cadascuna de les parts, és un intent precari per manca de documentació. Ara bé, hom intueix de bell antuvi que el problema rau en l'abast del títol en virtut del qual Pere Bernat havia estat instituit prelat de Sant Martí Sacosta.

Segons afirma el mateix Pere Bernat en el seu testament, ell havia estat elegit pel mateix Berenguer Amat, com a successor seu a Sant Martí: «Pontius elegit Ioannem et Ioannes Berengarium et Berengarius me elegit». Però l'acció immediata a la seva mort per part de Berenguer Amat, tot elegint com a successor el bisbe Berenguer Dalmau, és certament una rèplica clara a les seves pretensions. Això resulta més palès encara si hom té en compte que aquest document no és —com hom ha cregut— el testament de Berenguer Amat,⁵² i que tant en l'elecció del bisbe, com en els documents dels successors de Berenguer Amat a l'església de Sant Martí, hom siencia el nom de Pere Bernat, talment com si no hagués existit.⁵³

Aquest fet fóra explicable si, com es desprèn de les notícies del P. J. Roig i Jalpí sobre Sant Martí Sacosta, Pere Bernat no hagués

original l'he vist a la Biblioteca de Catalunya entre el fons de Vilabertran pendent d'incorporació, però ara és un xic borrós).

⁵⁰ En una donació feta a Sant Martí Sacosta l'any 1109 hom fa deixes "Ad eandem ecclesiam et chanonicham sancti Martini". (J. RIUS, *Cartes antigues*, n.º 20, pàgina 374).

⁵¹ J. RIUS, *Cartes antigues*, n.º 21, pàg. 374.

⁵² G. ROIG I JALPÍ (*Resumen historial*, pàg. 331) l'anomena testament. Berenguer Amat de Sant Sadurní no dictà testament fins a l'any 1120 (Girona, Arxiu Diocesà, Pergamins de l'antic armari de Sant Sadurní, 4.ª vintena, n.º 79).

⁵³ J. RIUS, *Cartes antigues*, n.º 24, pàg. 377, n.º 25, pàg. 377, i n.º 29, pàg. 380.

estat més que un dels «vicaris o plebans» per mitjà dels quals els successors dels cabiscols Pons i Joan administraren aquella església.⁵⁴ Tot amb tot, malgrat que aquest autor pogué consultar l'antic arxiu de Sant Martí, la seva afirmació no clou el problema, perquè en els documents que posseïm hi ha detalls ben significatius.

En primer lloc hom constata la inexistència de documents al Cartulari de Sant Martí Sacosta en els quals hi aparegui Berenguer Amat, llevat naturalment del testament del cabiscol Joan. I d'altra banda resulta ben estrany que el mateix Berenguer Amat no hagués exercit mai com a prelat d'aquesta església. És que potser solament fou clergue d'ordres menors? De fet se'l troba rarament en documents eclesiàstics de l'època.⁵⁵

Una segona constatació. Els quatre documents de donacions a Sant Martí, de l'època de Pere Bernat, el consideren com a prelat i cap dels clergues que estaven al servei d'aquell temple, sense que hom anomeni mai a Berenguer Amat; i també el comte Ramon Berenguer III quan l'any 1101 prometé de protegir els béns de Sant Martí, ho féu a Pere Bernat, com a prelat d'aquell lloc.

La causa de Berenguer Amat, sembla afavorida, en canvi, pel fet que a l'arxiu de Vilabertran no existís cap document que fes valer els drets d'aquella canònica.⁵⁷ Però també és cert que la donació de Berenguer Amat al bisbe de Girona resulta sospitosa a partir de documents posteriors. L'elecció del bisbe Berenguer Dalmau com a successor de Berenguer Amat fou possiblement una solució de compromís davant d'una situació legal ambígua. Amb aquesta solució hom satisfecia els drets pretesos per ambdues parts. D'una banda Berenguer Amat de Sant Sadurní exercia el seu dret, i d'altra banda la persona elegida era no solament el bisbe, sinó també

⁵⁴ *Resumen historial*, pàg. 331.

⁵⁵ Segons J. RIUS (*Cartes antigues*, pàg. 353) hauria estat prelat de Sant Martí l'any 1080, però no es veu en què es fonamenta aquesta afirmació. L'any 1064 era clergue (Girona, Arxiu Diocesà, Pergamins de l'antic armari de Sant Sadurní, 3.ª vintena, n.º 48, i 5.ª vintena n.º 83), i també l'any 1078, quan el cabiscol Joan el féu hereu seu a Sant Martí (J. RIUS, *Cartes antigues*, n.º 15, pàg. 369). En canvi ni en el document d'elecció del bisbe Berenguer Dalmau, l'any 1118 (J. RIUS, *Cartes antigues*, n.º 21, pàg. 374), ni en el seu testament, l'any 1120 (Girona, Arxiu Diocesà, Pergamins de l'antic armari de Sant Sadurní, 4.ª vintena, n.º 79) no s'hi qualifica com a tal.

⁵⁶ J. RIUS, *Cartes antigues*, nn. 16-20, pàgs. 371-374.

⁵⁷ No se'n troba cap en l'àmplia regesta del P. Jaume Pasqual (Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Ms. 729, III, pàgs. 413 i ss.).

el primer marmessor de Pere Bernat, amb el beneplàcit del qual calia tirar endavant la fundació de la nova canònica. Potser per això, Berenguer Amat degué quedar descontent de la solució, ja que en el seu testament de dos anys després, el 1120, no s'hi anomena Sant Martí Sacosta ni per a deixar-hi algun petit llegat, tal com es fa amb la canònica de la Seu i amb altres esglésies.⁵⁸

Probablement hi hagué una entesa, perquè el 19 de novembre d'aquest mateix any 1120, quan Berenguer Amat ja era mort,⁵⁹ el comte Ramon Berenguer III, que havia promès, el 1101, protecció als béns de Sant Martí en la persona de Pere Bernat de Salt, féu una escriptura de «deffinitionis vel evacuationis» dels béns d'aquella església al bisbe Berenguer Dalmau, sense citar ni a Berenguer Amat ni a Pere Bernat.⁶⁰ Ultra el caràcter propi d'aquesta definició,⁶¹ ho fa pensar també la presència dels tres únics signants: el comte Ramon Berenguer, sant Oleguer, arquebisbe de Tarragona, i Berenguer Arnau de Cartellà, ardiaca de Girona.⁶²

Tot i que amb aquest darrer document la causa quedà definitivament tancada —i potser no arribarem mai a saber l'ordit de la qüestió—, costa, però, de creure en un pur i simple frau de Pere Bernat de Salt, aquest il·lustre clergue que els necrologis catedralicis de Girona recorden com a «egregius sacrista huius Sedis».⁶³ El que sí sabem és que passats uns anys el desig de Pere Bernat s'acomplí paradoxalment —o potser significativament— per altres camins. En efecte, Guillem Ramon, ardiaca de Besalú, nebot i successor del bisbe Berenguer Dalmau en la prelatura de Sant Martí Sa-

⁵⁸ Girona, Arxiu Diocesà, Pergamins de l'antic armari de Sant Sadurní, 4.ª vintena, n.º 79.

⁵⁹ El 28 d'abril d'aquest mateix any el bisbe Berenguer Dalmau i el comte Ramon Berenguer III disposen dels béns que Berenguer Amat havia llegat a la canònica de Girona en el seu testament (Girona, Arxiu Diocesà, Pergamins de l'antic armari de Sant Sadurní, 3.ª vintena, n.º 60).

⁶⁰ J. RIUS, *Cartes antigues*, n.º 22, pàg. 375.

⁶¹ Segons E. RODÓN BINUÉ (*El lenguaje técnico del feudalismo en el siglo XI en Cataluña*, Barcelona 1957, pàgs. 73-75), "Deffinitionis vel evacuationis" equival a renunciar a quelcom tot cedint els drets que hom pugui tenir.

⁶² Un document semblant, de l'any 1113, sobre els delmes i primícies de l'església de Sant Andreu del Coll, és signat pel comte Ramon Berenguer, per sant Oleguer, i pel bisbe de Girona (J. MONSALVATGE I FOSSAS, *Notícies històriques*, vol. 11, pàgs. 392-393).

⁶³ Girona, Arxiu Capitular, *Martirologi d'Adó*, f. 129, i *Martirologi romà*, f. 43-43v; Barcelona, Biblioteca Universitària, Ms. 594, f. 104v.

costa, després d'un primer intent, l'any 1152, de portar-hi canonges agustinians de Ripoll, el 1164 encarregava la nova fundació a la canònica de Lledó,⁶⁴ filla de Vilabertran.

FRANCESC XAVIER ALTÉS I AGUILÓ

APÈNDIX

Còpia del testament de Pere Bernat de Salt

6 de desembre de 1118.

Quia nullus in carne positus mortem evadere potest iccirco (*sic*) in Dei nomine Ego Petrus sacrista jacens in domo nostra quod est apud sanctum Martinum nimia detentus egritudine et timeo repentinæ mortis interitum eligo Petrum Villaebertrandi Abbatem et Berengarium Capud Scolae atque Pontium Urgellensem ut ipsi habeant potestatem distribuendi omnes res meas mobiles et immobiles sicut hic subterius disposuero.

Primo dimito corpus meum sepeliendum in cimeterio Sanctae Mariae et dimito ejusdem altari unum Calicem et dua Ampullas argenti quas habet Arnallus Guillermi Clericus et unam Almalafam optimam et duos suscinos et unum Canonem et unum Pastoralem et expositionem Canticorum et 33 quaterniones scriptos de moralibus et tres plumachs (*sic*) de pali meliores in quibus sedeant Praebiteri et Diaconi Canentes Missas et unum urceolum de latone. Et dimito tabulae ejusdem Altaris duos annullos aureos qui ibi mitantur. Et dimito ad Ecclesiam cooperiendam 45 morabetinos quos Episcopus mihi debet in uno Cifo argenteo qui fuit Ademari Raymundi et medietatem totius vini de Guasconibus et meum asinum meliorem. Et dimito ad Sacristaniam fatiendam in potestate Dei et Pontii Urgelli 20 Morabetinos et alteram medietatem de Vino de Guasconibus et meum asinum minorem ferrandum et totum Calc quod est in ecclesia, et ipsos denarios quod Guillermi Berengarii habet de jam dicto opere, et omnes lapides quos ad hoc opus abstrexi et illos qui sunt in ecclesia. Et dimito Canonicae Sanctae Mariae meam mulam nigram et 30 Morabetinos quos habeo in pignore in tertia parte Decimarum Parroquiae S. Cucufatis de Salt pro Raymundo Bernardi cum consilio Gaucefredi Bernardi et ad mensem

⁶⁴ J. Rius, *Cartes antigues*, n.º 25, pàg. 377, i n.º 29, pàg. 380.

fatiendum 5 modios ordei et 6 quartas frumenti ad mensuram Agnorum, et 3 porcos de melioribus meis et una baccam et unam tonnam de quatuor modis vini optimi. Et dimito et meam caldariam majorem cum suis carmascles et insuper totum meum alodium quod habeo in parroquia S. Cucufati de Salt excepta una fexa quam condam dedi Sancto Petro Gallicantus, et insuper totum censum Praepositurae. Et dimito Seniori meo episcopo 34 morabetinos quos sibi acomodavi in auro, unde habeo pignus quartam partem defunctorum. Et meam capam de Isimbruno et pelles Mansuarias, et superpellicam et unam meam Iubam de melioribus, *et in nomine Domini* eligo Petrum Abbatem Sanctae Mariae Villaerbertrandi et ejusdem loci congregationem consilio Domini Berengarii Gerundensis episcopi de Ecclesia Sancti Martini et de omni honore ejusdem Ecclesie et insuper de omnibus alodiis quae fuerunt Pontii atque Ioannis ea electione et authoritate qua praefatus Pontius elegit Ioannes Berengarium et Berengarium me elegit, ut ipsi juste disponant eandem ecclesiam secundum regulam Sancti Patris Augustini. Et dimito eidem Ecclesiae Sancti Martini unam asinam cum filio suo et omnes bobes meos et oves et porcos et omnis vasa mea lignea et omnis vascula mea domus et unum (?) et 5 modios ordei et 2 frumenti et ipsum Mansum quem comparavi de Gaucefredo Guillermi de Salt et si Gaucefredus Guillermi ipsum mansum guarire non potuerit B. Martino reddat ei duas libras de plata quas inde sibi dedit sacrista. Et dimito Sancto Petro Gallicantus ipsum meum mulum nigrum. Et dimito sancto Danielis ipsas meas baccas quas Petrus Geralli habet in franciliaco. Ad operam Sancti Felicis Gerundae dimito una libram (?) et Sancto Felici Gixallensi ipsa mea pignora quam habeo in Valleorsera. Ei dimito S. Michaeli de Fluviano 6 sextarios ordei quos habeo in suo manso de Libiano. Et dimito Sanctae Columbae de Siurana et Guillermo Adroarii ipsas meas eguas quas habet Pontius Bernardi et ipsum blad quem ibi habeo. Et dimito Sancto Juliani de Quartiano ipsas duas eguas quae fuerunt Petro Raymudi quae sunt apud fontem clarum. Et dimito Caenobio Sanctae Mariae Rivipollensis decem bisantios quos mihi dimisit Joannes Raymundi ut orent Deum pro me et pro anima ejus, et dimito Sanctae Mariae Villaerbertrandi 5 morabetinos, et dimito Berengario Capitiscolae 3 eguas quas tenet Guillermi Pontii de Penedes, et dimito Pontio Urgelli unam Cucitram de melioribus et coopertorium unum de pali. Et dimito Raymundo Bernardi fratri meo centum solidos melgorienses quos habeo in vino Alsberg optimum et 4 Morabetinos quos habeo in uno campo suo, et meum sarracenum nigrum cum uxore sua, et dimito ei medietatem ipsius Caballi quem tenet Raymundus Guillermi de Calidis per me et ipsam meam eguam quam tenet Guillermini Raymundi de Girundella per me, et hoc totum quod dimito Raymundo Bernardi teneant tantum Episcopi et Clerici Sanctae Mariae quosque praefatus Raymun-

dus donet eis 30 Morabetinos de ipso pignore aut confirmet eis praefatum pignus sine engan. Et dimito Raymundo Arberti (*sic*) Clerico medietatem ipsius Mulae quam comunem habemus. Et dimito Petro Arnalli meo Scriptori meam Cucitram rubeam et meas pelles de Cuniculis coopertas et Capsal unum de guix. Et dimito Raymundo Arnalli Pbro meam pelliciam agnorum et aliam recentem de Cuniculis et meum brisal de fustani. Et dimito Bernardo Atisindi 3 sextarios ordeï et unum de Segel et duos de vino et unum porcum et suum vixellum de Guasconibus. Ad Burdonem meum Praebendarium medium modii de blad et alium medium vini, et porcum unum et meum serracenum (*sic*) Ascmed forner et praefatum Burdonem cum omnibus quac ei dimito dimito in potestate Pelagii ut teneat et enutriat eum et vendat ipsum serracenum (*sic*) et fatiat eum docere artem suam et praecor eum per fidem quam mihi portare debet ut ita fatiat sicut in ipso confido et dimito eidem Pelagio dimidium modium ordeï et dimidium vini. Et dimito Hermessendam meam baptizatam ff II ordeï et unam de Segel et unum porceth et ff 2 de vino. Ad Alaydem de Buada ff 2 ordeï et 2 de vino. Ad Libelinam de Podio dimito ff 2 ordeï et unum de Segel et 2 de vino. Ad Ballam proendariam ff 2 ordeï et 2 de vino et perna una de porc. Ad Isarnum proendarium ff 2 ordeï et unum de Segel et duos de vino. Seniofredo dimito ff 3 ordeï et unum de vino. Ad Arnallum Gover ff 2 ordeï et unum de vino. Petro Onofredi Jover ff 1 ordeï. Dimito Petrus Rispal 5 solidos denariorum; Stephano 3 et dimito Guillermo Berengarii 23 solidos platae pro suo debito quos habec in uno anulo Raymundi Petri Bonades et ipsum sarracenum meum Acmed, et mando ut Pellagius fatiat fieri ipsum Sandil et Vestiatur inde mea familia qui vestiti non sunt et dimito Raymundo Bernardi fratri meo quartam partem ipsius Caballi Guillermi Raymundi de Gerundella et centum solidos quos debet mihi Archiepiscopus Narbonensis vel Melgorienses de una mula quam sibi vendidi. Et dimito Sancto Martino ad crucem faciendam duos cifos argentaos ep... .. 4 libras argenti fini eo amplius. Et dimito Caenobio Sanctae Mariae Rivipollensis per missas pro anima mea et parentum meorum 16 morabetinos quos habeo in uno cifo episcopi... .. Caenobio Sancti Stephani de Balneolis 5 Civeres argenti, et ad cordas renovandas Sanctae Mariae dimito 30 flads de Cambe, et dimito clericis Villaebertrandi qui steterint in Sancto Martino 3 quictras et tres felltres et 3 Guadringias et 3 plumacs. et dimito Sancto Cucufati de Salt ipsum meum pignus quod teneo de Guillermo de Aquaviva de Salt pro 8 morabetinis sed duos inde dimito eidem Guillermo. Et dimito Petrum nepotem meum in potestate et Bajulia Dei et Domini Berengarii Gerundensis Episcopi et Abbatis Villaebertrandi et dominus meus ... .. ut bene mihi attendat hoc quod mihi promisit per suam fidem de meo testamento ut ita ipse fatiat cum coeteris manumisoribus sicut ego

disposui. Dimito ei medietatem ipsius caballi Guillermi Arnalli de Lertio quam habet per me et donet inde Episcopus libram unam platae uxori ejusdem Guillermi. Et dimito Sancto Michaeli de Fluvian 18 sextarios salis quos habet Guillermi Adroari. Et dimito Gerardo Clerico de Caciano brisal unum nau (*sic*) de fustani. Alio Gerardo Berengarii de Caciano unam eam jubam de malioribus excepta ipsa de Episcopo. Et dimito Berengario meo baptizad unum modium de blad quem habeo in Sanctam Mariam Episcopalem et ipsam meam vineam quam teneo in pignus de Bernardo Arnustí (*sic*) per 7 solidos platae apud Collum de Palad dimito eos Pellagio pro suo debito. alia mea omnino quae hic non sunt conscripta ubicumque inventa fuerint donent ea mei manumissores pro anima mea. Et dimito 30 flads de lino cum toto filad ut vestiatur clerici qui ibi Deo servierint. Guillermi Berengarii dimito quartes (*sic*) 3 de blad.

Acto testamento 8 Idus xbris anno undecimo Ludovici Regis. + Petrus Sacrista qui hoc testamentum fieri jussi firmavi firmavique rogavi. = Sig + num Guillermi Adroarii Pbr. = + Raymundus Arnalli Pbr. + Guillermus Stephani Pbr. = + Laurentius Levita = Petrus Pbr qui hoc testamentum rogatus scripsi cum literis rassis et emmendatis in 2 linea in 20 supra scriptis et in 27, die et anno quo supra.

Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Ms. 729, III, pàgs. 574-577.